וְאַלִּיבָּא דְּרַבִּי עֲקִיבָא דְּאָמַר אָדָם אוֹסֵר עַצְמוֹ בְּכָל שֶׁהוּא, שאף שסתם אכילה האמורה בתורה שיעורה בכזית, לענין שבועה הכל תלוי במה שאסר האדם על עצמו, ובלשון בני אדם האומר 'לא אוכל', דעתו לאסור עצמו בכל שהוא (רש"י שבועות יט, ב ומשנה למלך שבועות ד, א ד"ה ודע דבר"פ). ולפיכך, אף הנשבע בסתם שלא יאכל נבילות וטריפות, אם אכל חצי שיעור חייב קרבן שבועה, כיון שאינו מושבע עליו מהר סיני מחמת איסור נבילות וטריפות, שחצי שיעור אינו אסור מן התורה, ואילו על ידי השבועה נאסר בו (רש"י לעיל עג, ב). אבל אם אכל כזית, אינו חייב קרבן שבועה אפילו לרבי עקיבא, כיון שמושבע על כך מהר סיני (שפת אמת, ממשמעות רש"י שם, שו"ת רעק"א קמא עו, ממשמעות הרמב"ם שבועות ה, ז, אך ראה רש"ש שכוונת רש"י למעט רק מקרה שאכל כזית שלם בבת אחת). ואף על פי שמיד כשאכל חצי שיעור חל עליו חיוב מחמת השבועה, מכל מקום כשהשלים לשיעור שלם, נמצא למפרע שאכילתו כולה היא אכילת איסור, שהרי כל משהו שאכל הוא חלק מכזית האיסור, ואם כן למפרע הוא מושבע ועומד גם על חצי השיעור הראשון (קהלות יעקב יט). ויש שביאר, שכשאכל שיעור שלם, גילה בדעתו שאינו מחשיב כאכילה בפחות מכך, ובאופן זה מודה רבי עקיבא שאין השבועה חלה על פחות מכשיעור (שפת אמת).

■ להלכה, חצי שיעור אסור מן התורה [כרבי יוחנן], ולכן הנשבע בסתם שלא יאכל, אסור בכל שהוא [כרמב"ם (ראה ביאורנו לעיל עג, ב ד"ה אלא)], אבל אינו חייב אלא על כזית [כרבנן דרבי עקיבא], ואם פירש 'כל שהוא', חייב בכל שהוא (שו"ע יו"ד רלח, א, וט"ז וש"ך שם, א).

והנשבע שלא יאכל נבילות וטריפות, ואכל, אינו חייב משום שבועה [כחכמים ולא כרבי עקיבא, ראה להלן], שהרי מושבע ועומד מהר סיני הוא. ואם נשבע שלא יאכל כל שהוא מנבלות וטריפות, ואכל פחות מכזית, חייב על השבועה, שהרי אינו מושבע מהר סיני על חצי שיעור [כתנא קמא דרבי שמעון, וכתוס' והר"ן (ראה ביאורנו לעיל שם)] (שו"ע שם, ד, וראה אמרי ברוך שם שבכזית פטור, וכרעק"א). ויש שסובר שפטור, משום שנחשב מושבע מהר סיני גם על חצי שיעור [כרמב"ן והרשב"א] (ב"ח שם). ואם אמר שבועה 'שלא אוכל' סתם, חלה השבועה גם על הנבילה משום 'איסור כולל' [כרב ושמואל ורבי יוחנן, וכרש"י בשבועות] (שו"ע שם, ו).

כֵּיוָן דְּאִית לֵיהּ הֵיתֵּר מִן הַתּוֹרָה קָא חָיֵיל קָרְבַּן שְׁבוּעָה, כיון שאינו מושבע מהר סיני על כך. ובהוה אמינא סברה הגמ' שגם על איסור דרבנן מושבע מהר סיני, משום 'לא תסור' (רש"י). וגם למסקנת הגמ' יתכן שיש לאו של 'לא תסור' כשעובר על איסור דרבנן [כדעת הרמב"ם (ספר המצוות שורש א) ושלא כהרמב"ן (שם)], אלא שאינו נחשב מושבע מהר סיני על כך, כיון ש'לא תסור' הוא איסור כללי שלא לעבור על דברי חכמים, ואינו איסור מפורש על הדבר שנאסר מדרבנן (מגילת אסתר שם).

לְמַעוֹטֵי מֻלָּךְ – שאינו ראוי להעיד מדאורייתא, כיון שנאמר (דברים יז, טו) 'שום תשים עליך מלך', ודרשו חכמים (סנהדרין יט, א) 'שתהא אימתו עליך', והבא להעיד צריך לעמוד לפני הדיין [כמבואר בגמ' בשבועות (ל, א)], ודרך בזיון היא למלך שיעמוד בפני הדיין (רש"י שם לא, א). ומכל מקום הוצרכה המשנה למעטו במיוחד משבועת העדות, משום שאינו נכלל במה שאמרה שאין השבועה נוהגת בפסולים, שהרי אינו פסול להעיד, אלא שאינו מעיד כיון שבזיון הוא לו (מהרש"א).

לְמַעוֹטֵי מְשַׂחֵק בְּקוּבְיָא, שפסול משום שהוא גזלן מדרבנן (רש"י). וזו דעת רמי בר חמא בסנהדרין (כד, ב) שנחשב אסמכתא שאינה קונה, כיון שחבירו שהפסיד לו במשחק לא התחייב לו בגמירות דעת גמורה, אלא רק משום שהיה בטוח שינצח, והרי זה כעין גזילה בידו (רש"י שם). ולדעת רב ששת (שם) אין זו אסמכתא [שהרי לא ידע אם ינצח ואף על פי כן התנה, ולכן בודאי התחייב בגמירות דעת גמורה, ואין זו גזילה (רש"י שם)], אלא טעם הפסול מדרבנן הוא משום שאינו עוסק בישובו של עולם. ונפק"מ בין השיטות, כשעוסק גם באומנות אחרת, שאז אינו פסול לדעת רב ששת אלא רק לרמי בר חמא.

לֹא אָמְרוּ עָנוּשׁ כָּרֵת אֶלָּא עַל הָאוֹכֵל וְשׁוֹתֶה, אבל בארבעת העינויים האחרים אין כרת, כיון שלא חייבה תורה כרת אלא בעובר על עינוי שיש בו 'איבוד נפש', דהיינו אכילה ושתיה (ראה גמ' להלן ע"ב ובביאורנו שם ד"ה והאבדתי). או שלא חייבה תורה כרת אלא בעובר על עינוי שניכר באותו יום, ובשאר העינויים מלבד אכילה ושתיה, לא ניכר העינוי אלא לאחר ימים רבים (נדרים פ, ב, וראה ר"ן שם). ומשום כך אין להוכיח מכאן ששאר העינויים אסורים רק מדרבנן [ראה מחלוקת בענין זה בהקדמה לפרקנו] (תוס' ישנים לעיל שם, אך ראה תוס' נדרים שם), ואדרבה, יש שדייק מלשון הברייתא, שרק עונש כרת אין בהם, אבל האיסור עצמו הוא מדאורייתא (ר"ן א, א מדפי הרי"ף).

כֵּיוָן דַּחֲזִי לְאִיצְטְרוֹפֵי אִיסּוּרָא קָא אָכֵיל, ובביאור סברא זו, יש שכתב שהיא 'סיבה' לאיסור, שכיון שחצי שיעור ראוי להצטרף לשיעור שלם, אסרה התורה חצי שיעור שמא ישלים לשיעור שלם (פמ"ג יו"ד סה משב"ז ד). ולפי זה, כשאין לו אפשרות בפועל להשלים, כגון האוכל חצי שיעור בסוף יום הכיפורים, או חצי שיעור חמץ בסוף שביעי של פסח, אין בו איסור מהתורה של חצי שיעור (צל"ח פסחים מד, א, קובץ שמועות חולין, מה). אך יתכן, שסברא זו היא 'סימן' לאיסור, שכיון שחצי שיעור מצטרף ומשלים לשיעור שלם, יש כאן סימן והוכחה שהתורה אסרה גם חצי שיעור, שאם לא היה איסור כבר בחצי שיעור, לא היתה מחייבת התורה מלקות כשהשלים לשיעור שלם, ורק משום שכל משהו שאכל יש בו איסור, לכן לוקה כשהשלים לשיעור שלם (קובץ שמועות שם). ולפי זה, חצי שיעור אסור מן התורה גם כשאין אפשרות להשלימו בפועל לכשיעור (קובץ שמועות שם, וכן דעת האבני מילואים שו"ת יד, וראה שו"ת רעק"א קמא קנד ושפת אמת שהסתפקו בזה, וראה נפק"מ נוספת בביאורנו לעיל עג, ב ד"ה אלא).

תַּלְמוּד לוֹמַר כָּל חֵלֶב, וזה הוא עיקר טעמו של רבי יוחנן שחצי שיעור אסור מן התורה (תוס' ישנים), ומה שהוצרך לעיל ללמוד זאת מסברת 'חזי לאיצטרופי', הוא משום שאלמלא הסברא, היינו מעמידים את הדרשה מדאורייתא רק על כוי (תוס'). או שהסברא היא טעמא דקרא (ריטב"א). או שהסברא מלמדת שהדרשה לאסור חצי שיעור אינה רק על איסור חלב, אלא גם על שאר איסורים (ר"ן שבועות ט, א מדפי הרי"ף).

ולענין חצי שיעור ביום הכיפורים, יש שכתב, שלא שייכת בו הסברא של 'חזי לאיצטרופי', כיון שדוקא כשיש איסור בגוף המאכל, יש סברא לומר שעובר על כל משהו שאוכל, אבל ביום הכיפורים שהמאכל מצד עצמו מותר, והאיסור הוא רק על האדם שחייב להתענות, ובפחות מכותבת עדיין הוא מעונה לפי שאין בזה 'יתובי דעתא' [כמבואר בגמ' להלן (עט, א)], מסברא לא היינו

■ המשך במילואים עמ' 118